

САМОФАЛОВ О.Л., кандидат юридичних наук
ЦАРЮК С.В., кандидат юридичних наук
(Чернігівський юридичний коледж
Державної пенітенціарної служби України)

УДК 343.81

МОНІТОРИНГ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВЧИНILI ЗЛОЧИНИ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена розгляду кримінально-правової та соціально-демографічної характеристик засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі умовно-достроково. Проаналізовано структуру злочинів, вчинених у період умовно-дострокового звільнення, причини, які спонукали до їхнього вчинення. Наведено структуру соціально-демографічних ознак таких осіб.

Ключові слова: засуджені, умовно-дострокове звільнення, повторні злочини, кримінально-правова та соціально-демографічна характеристики засуджених.

Статья посвящена рассмотрению уголовно-правовой и социально-демографической характеристик осуждённых, которые освободились условно-досрочно из мест лишения свободы. Анализируется структура совершённых преступлений в период условно-досрочного освобождения, причины, способствующие их совершению. Приводится структура социально-демографических признаков таких лиц.

Ключевые слова: осуждённые, условно-досрочное освобождение, повторное преступление, уголовно-правовая и социально-демографическая характеристики.

The article shows criminal and legal, social and demographic characteristics of the prisoners who were released from custody subject to a condition. The article analyses the structure of crimes committed while on condition and the reasons that caused them. The article gives the structure of social and demographic features of such persons.

Keywords: prisons, a release from custody subject to a condition, repetitive crimes, criminal and legal, social and demographic characteristics of the prisoners.

Швидкий темп сучасного життя диктує свої умови розвитку науки, техніки і законодавства, що зачіпає усі сфери суспільного життя, в тому числі і пенітенціарну систему з її установами виконання покарань. Суспільство наразі приділяє значну увагу дотриманню прав людини в місцях позбавлення волі й зацікавлене у поверненні до повноцінного життя людей, які оступилися та вчинили злочини й опинилися в місцях позбавлення волі.

У свою чергу, Державна пенітенціарна служба України здійснює ряд заходів, спрямованих на виконання Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, серед яких першочерговим є проведення дослідження стану рецидивної злочинності засуджених, які звільнилися умовно-достроково з місць позбавлення волі.

Метою даної статті є висвітлення результатів проведеного кримінологічного дослідження особи, яка вчиняє злочини у період умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Для кримінологічної науки проблема дослідження особи, яка вчиняє злочини після звільнення з місць позбавлення волі, не є новою. Чимало науковців у різні історичні періоди зверталися до її дослідження, адже таке явище, як злочинність, охоплює не тільки вчинення злочинів до моменту засудження особи, а й стосується періоду відбування покарання та часу після звільнення з місць позбавлення волі. З-поміж багатьох відомих вчених в галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології у вивчення даного питання свій внесок зробили Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Ю.В. Баулін, А.Б. Блага, В.С. Батиргарєєва, І.Г. Богатирич, В.І. Борисов, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джуза, Т.А. Денисова, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, П.П. Михайленко, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін.

Необхідність проведення дослідження причин вчинення злочинів засудженими, які звільнені з місць позбавлення волі умовно-достроково, зумовлена зростанням відсотку вчинення ними злочинів під час перебування на волі. Така ситуація викликає певне занепокоєння з боку Державної кримінально-виконавчої служби України, адже в такому випадку досягнення мети покарання не відбувається й особа стає на шлях злочинної діяльності, що, без сумніву, збіль-

шує її потенційну загрозу для суспільства. У зв'язку з цим було проведено анкетування близько тисячі засуджених, котрі вчинили злочин після умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі. Мета анкетування була спрямована на виявлення основних причин вчинення злочинів такими особами, а також на з'ясування їхнього кримінологічного портрету та кримінально-правової характеристики вчинених ними злочинів.

Зважаючи не те, що обсяг наукової статті не дозволяє висвітлити результати проведеного дослідження повною мірою, ми зупинимося лише на окремих його аспектах, а саме на кримінально-правовій характеристиці вчинених ними злочинів та соціально-демографічній характеристиці таких осіб.

У кримінологічній науці під кримінально-правовою характеристикою особи злочинця розуміють дані про склад вчиненого злочину, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо [1, с. 97]. Деякі вчені слушно звертають увагу й на той факт, що кримінально-правова характеристика засудженого визначає напрями діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин щодо їх виправлення та ресоціалізації [2, с. 167]. Ми також підтримуємо наукову позицію тих дослідників, які стверджують, що вона дає можливість правильно визначити напрями та межі вивчення особи злочинця та саме ті властивості, котрі відіграли вирішальну роль у вчиненні злочину [3, с. 85]. Зупинимося більш детально на розгляді кримінально-правової характеристики засуджених, які вчинили злочини у період умовно-дострокового звільнення від покарання.

Оскільки дослідженням охоплювалися особи, які, по суті, вже мали досвід перебування за ґратами, тому не дивно, що відсоток тих, котрі мали дві судимості, становить переважну більшість – 62 %, решта 32,4 % мали першу судимість. На наше переконання, така ситуація свідчить про недостатній рівень соціально-виховної роботи із засудженими, а також про формальний підхід щодо вивчення їхньої особистості у період перебування в місцях позбавлення волі. Якщо ж проаналізувати віковий показник серед таких осіб, то найбільшу вікову групу становлять засуджені, яких вперше до кримінальної відповідальності було притягнуто у віці від 16 до 20 років – 41,8 % засуджених; другу вікову групу становлять особи у віці від 21 до 25 років (20,2 %); третю у віці від 26 до 30 років (9 %); значно менші відсотки розподілилися між засудженими більш зрілого віку – від 31 до 35 років (3 %) та від 36 до 40 років (2,3 %); від 41 до 45 років (1,2 %); від 46 до 50 років (0,5 %) і віком понад 50 років – 0,3 %. Таким чином, можемо констатувати наявність тенденції, яка визначає, що із зростанням життєвого досвіду зменшується ймовірність вчинення злочину повторно. На підтримку такої позиції можуть слугувати й результати дослідження стану рецидивної злочинності в Україні, проведені В.С. Батиргареєвою. Вона, зокрема, зазначає, що після досягнення віку 30 років відбувається спад криміногенної активності рецидивістів [4, с. 246].

Зважаючи на різноаспектність вивчення причин, що сприяють вчиненню злочинів у період умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, було проаналізовано характер криміногенної спрямованості особи з урахуванням правової характеристики вчиненого ними злочинного діяння, яке привело до засудження, оскільки така інформація може надати уявлення про схильність особи до вчинення злочинів певного виду, глибину її криміногенної спрямованості та може бути використана у подальшому для побудови і планування ефективних заходів індивідуальної профілактичної роботи із даною специфічною категорією засуджених.

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що найбільшу питому вагу у структурі вчинених протиправних діянь мають злочини корисливої спрямованості. Так, крадіжка майна становить 31,2 % від загальної кількості вчинених діянь, шахрайство – значно менше (2,5 %). Злочини корисливо-насильницької спрямованості, такі як грабіж – 13 %; розбій – 5,3 %. Незначний відсоток у загальній структурі вчинених злочинів займають ті, що пов'язані із незаконним обігом наркотичних речовин; а саме: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (4 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (8 %); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (0,2 %). Серед опитаних осіб попередні судимості за злочини насильницької спрямованості мали 5,2 %.

Решту у структурі злочинності посідають злочини, що пов'язані порушеннями в економічній сфері (1,3 %); злочини проти життя і здоров'я особи (2,4 %); проти громадського порядку та моральності (0,5 %). Загалом вказана нами структура злочинності відтворює існуючу картину загального стану злочинності в державі.

Особливістю кримінально-правової характеристики особи є те, що вона дає чітке уявлення про особу злочинця саме з боку кримінального закону і відокремлює якості особи саме з кримінально-правових позицій. Досліджуючи кримінально-правову характеристику вчинених злочинів безпосередньо в період умовно-дострокового звільнення, ми помітили, що має місце певна професійна спрямованість засуджених у їхній злочинній діяльності, особливо це стосується злочинів майнового характеру. Тобто після попереднього засудження вони знову вчиняють аналогічні злочини. Порівняємо отримані результати: крадіжка – за попередньою судимістю у 31,2 %, знову її вчинили у період умовно-дострокового звільнення 33 %; грабіж – за попередньою судимістю у 13 %, у період умовно-дострокового звільнення – 17,2 %; злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних речовин, – 4 % і 5,3 % відповідно. Усе це дає підстави вважати, що причинами вчинення нових злочинів є причини, що пов'язані із майновим станом особи, коли після умовно-дострокового звільнення вона позбавлена можливості отримати джерела легального доходу (відсутність роботи та перспектив заняття підприємницькою діяльністю), та причини особистого характеру, коли особа прагне покращити свої злочинні навички і продовжити в подальшому свою злочинну кар'єру. Причому для останньої категорії осіб умовно-дострокове звільнення є способом тимчасового «відпочинку» від місць позбавлення волі. Тому якщо в першому випадку подолати причини соціального характеру можна завдяки проведенню заходів, спрямованих на соціальний аспект (сприяння у працевлаштуванні, надання тимчасової державної допомоги, соціальний захист), то для подолання прагнення у засудженого будувати злочинну кар'єру слід посилити індивідуально-профілактичну роботу, сприяти здобуттю професії, виважено підходити до оцінки особистості засудженого, зважати на його соціальні перспективи, а також на інформацію, котра надходить від оперативних працівників установи. Що ж стосується решти вчинених злочинів, то вони у відсотковому співвідношенні розподілися таким чином: злочини проти життя і здоров'я особи (5 %); злочини проти громадської безпеки (2 %); злочини у сфері господарської діяльності (0,2 %). Решта злочинів становлять собою незначні відсотки у загальній структурі злочинів, котрі вчиняються засудженими в період умовно-дострокового звільнення від покарання.

Паралельно з кримінально-правовим дослідженням проводилось соціально-демографічне, яке мало на меті виявити причини та умови вчинення злочинів засудженими після їх умовно-дострокового звільнення. На думку проанкетованих, основними причинами повторного вчинення злочину є: тяжкий матеріальний стан (20,2%) респондентів; вживання алкоголю наркотиків (14%); відсутність роботи (12%); важке дитинство (8%). Ці причини становлять загалом 54,2%. На те, що економічний та духовний занепад у державі впливає на причини вчинення повторних злочинів, вказало 8,2% опитаних. Засуджені вважають, що основним стримуючим фактором у повторній злочинності є загроза позбавлення волі. На це вказали 38 % опитаних. Майже така кількість респондентів (39,2 %) так не вважають, а 22,5 % взагалі не визначились з відповіддю. Практично половина респондентів (42,7 %) вважають, що можуть змінитися позитивно в умовах позбавлення волі. При цьому кару за вчинений злочин вважають основною метою покарання 46,2 % засуджених, виправлення – 35,7 %, попередження повторного злочину – 14,7 %. Усі показники дають підстави для висновку, що більшість засуджених не втрачають надію залишитися людьми і повернутися в суспільство з розумінням того, що воно покало їх справедливо.

За результатами дослідження встановлено, що найбільший відсоток засуджених (75 %) становлять ті, котрі після умовно-дострокового звільнення протягом двох років не вчинювали новий злочин. 28 % утрималися від вчинення злочину 6 місяців, 26 % – рік; 16,3 % – понад 2 роки. Тому, на нашу думку, необхідно звернути увагу на відсутність відповідних державних програм, спрямованих на надання підтримки таким засудженим, особливо протягом перших двох років після звільнення.

Викликають тривогу значні терміни перебування опитаних осіб у місцях позбавлення волі. Результати свідчать, що більше 20 років знаходились за ґратами 2,6 % опитаних, від 10 до

20 років – 12,3 %, від 5 до 10 років – 36,6 % і до п'яти – 44,1 %. Враховуючи, що 80,7 % – це особи, які перебувають за ґратами до 5 і 10 років, мають повторні судимості, можна спрогнозувати, що частина з них в подальшому не припинить злочинну діяльність.

Чимала кількість запитань, на які пропонувалось відповісти респондентам, стосувалася соціальних проблем у період після їх умовно-дostroкового звільнення, впливу на їхню поведінку оточуючих та обраного ними способу життя. Досліджувалася також можливість вирішення звільненими проблем пов'язаних із їхньою ресоціалізацією за допомогою державних служб та громадських організацій, родин.

На питання про те, чи отримували допомогу від адміністрації колонії під час попереднього дострокового звільнення, 54,6 % відповіли негативно, а 34,8 % вказали на надання допомоги. Слід зазначити, що 41,2 % засуджених не було повідомлено про центри соціальної адаптації для звільнених з місць позбавлення волі, що є одним із негативних чинників соціальної реабілітації таких осіб. Разом з тим зверталися та отримали допомогу 18,7 % респондентів. Органами до яких зверталися умовно-достроково звільнені були: центри зайнятості населення (20,1 %), місцеві органи влади (11 %), органи внутрішніх справ (6,5 %) і лише 4 % звертались у центри соціальної адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Серед тих, хто знав про існування соціальних інституцій, які можуть надавати допомогу звільненим, 47,4 % взагалі не звертались до таких організацій.

Викликає стурбованість стан зайнятості засуджених після звільнення. Так, 11,1 % ніде не працювали, більше року не працювало 5,6 % опитаних, від шести місяців до одного року 7 %, від трьох до шести місяців – 15,5 % і 19 % до трьох місяців. Фактично майже 50 % даних осіб тривалий час не мали можливості отримувати засоби для існування законним шляхом. Крім того, 57,2 % не змогли працевлаштуватись за спеціальністю, яку мали до засудження. Тому засоби до існування та отримання матеріальної допомоги після звільнення 32,7 % респондентів надавали рідні, 45,8 % використали попередні заощадження, 14,5 % використали протизаконну діяльність.

Стосовно впливу місць позбавлення волі на респондентів їхні відповіді розподілилися таким чином: у 24 % погіршився стан здоров'я, у 18,5 % – матеріальне становище, 12 % втратили зв'язки з рідними та близькими, 3 % набули нових злочинних навичок, 2,7 % декваліфікувалися як фахівці. Загалом, більше ніж у 80 % проявилися негативні наслідки перебування в місцях позбавлення волі, 12 % втратили віру в людей, 15 % опитаних вказали на те, що знайшли підтримку серед таких, як вони, засуджених.

Переважна більшість засуджених (54,4 %) раніше не були одружені, у 27,1 % сім'ї після засудження розпались, а у 14 % сім'ї існують формально. Ініціатори розриву сімейних відносин розподілились так: з ініціативи засудженого – 15 %, за бажанням дружини (чоловіка) – 19 %, за сприяння інших родичів – 15 %.

Фактором, який значною мірою впливає на особу, звільнену з колонії, є наявність відповідних житлових умов. Респонденти у своїх відповідях на питання про стан побутових умов після дострокового звільнення повідомили, що 65,7 % проживали у значно кращих умовах порівняно з колонією, 11 % – у гірших, а 16,3 % було важко відповісти на це питання.

За результатами проведеного нами аналізу було встановлено найбільш значимі причини, що впливають на вчинення звільненими умовно-достроково повторного злочину. Так, найбільш значущими причинами виступають такі: відсутність постійної роботи (16 %); вживання наркотиків та алкоголю (13,6 %); тяжке матеріальне становище особи (12,7 %); криміногенне оточення (9,3 %). Крім того, серед несприятливих причин мають місце відсутність місця постійного проживання (9 %); труднощі у спілкуванні з рідними та близькими (9 %); проблеми зі здоров'ям (7 %). Особистісні чинники також мають неабиякий вплив на формування протиправної поведінки, яка в подальшому призводить до вчинення повторного злочину. Серед опитаних як фактори, що вплинули на їх протиправну поведінку, 6,5 % назвали важке дитинство, 3 % – збіг несприятливих життєвих обставин, 5 % – особистісні риси характеру, а ще 4 % покладають провину на ставлення до них з боку оточуючих, які постійно нагадують їм про їхнє злочинне минуле. Матеріальне становище батьків, як свідчать результати, також впливає на вчинення повторних злочинів. Майже порівну розподілилися частки засуджених, які зазначили, що матеріальний стан їхніх батьків був достатнім (51,5 %) і незадовільним (49,1 %). У по-

дальшому ці обставини впливають й на підтримку стосунків між ними у період відбування покарання за повторний злочин. Переважна більшість батьків підтримує з дітьми нормальні стосунки (60 %), а також надає матеріальну допомогу через посилки та передачі (46 %). 27 % не підтримують жодних стосунків з батьками, а 6 % взагалі не визначилися щодо характеру взаємовідносин з ними. Частка засуджених, котрі залишилися взагалі без матеріальної підтримки з боку батьків, становить 34,7 %.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що наше дослідження переконливо свідчить про низку проблем, що існують у сфері виховання та реабілітації засуджених, які були умовно-дostroково звільнені з місць позбавлення волі. Ці проблеми мають багатоаспектний характер і стосуються не тільки органів і установ пенітенціарної служби, а лежать у площині діяльності багатьох державних інституцій. Безумовно, в суспільстві, де, за відповідними оцінками, 30 % населення знаходиться за межею бідності, важко приділити достатню увагу особам, які вчинили злочини і відбувають покарання чи звільнилися з місць позбавлення волі. Але в той же час результати нашого дослідження вказують на можливість здійснення деяких організаційно-практичних, правових та наукових заходів, у тому числі: 1) на необхідність глибокого вивчення персоналом установ виконання покарань осіб, які можуть бути кандидатами на дострокове звільнення; 2) на дієву координацію діяльності державних і недержавних (приватних) інституцій у здійсненні ресоціалізаційних заходів щодо звільнених з місць позбавлення волі; 3) постійно проводити моніторинг вивчення причин та умов вчинення повторних злочинів особами, що були умовно-достроково звільнені; 4) на рівні областей, міст, районів повинні бути зарезервовані місця на підприємствах для вказаних вище осіб, а також відшукані можливості для проживання у гуртожитках тих звільнених, які не мають житла; 5) потребують активізації наукові дослідження у напрямі вирішення проблем, що розглянуті у статті. При цьому слід зазначити, що певні дослідження існують, але вони відірвані від практики, їх результати майже не використовуються, а самі дослідники працюють в інших закладах і державних структурах.

Безумовно, наше дослідження та розроблені висновки тільки загострюють проблемні питання і, думається, що це буде поштовхом до поглиблення наукової роботи у даному напрямі.

Список використаної літератури:

1. Курс кримінології: загальна частина: Підручник: У 2 кн. / За заг. ред. О. М. Джузи. – К., 2001. – Кн. 1.
2. Богатирьов І. Г., Халимон С. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: Монографія. – Х., 2009.
3. Іванов Ю.Ф., Джуза О.М. Кримінологія: Навч. посібник. – К., 2006.
4. Батигареєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: Монографія. – Х., 2009.

Надійшла до редакції 26.10.2012

БЕРЛЯНД К.І., здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.343.3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ХУЛІГАНСТВУ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Розглянуто питання щодо дії закону про кримінальну відповідальність за хуліганство з позиції історії розвитку українського законотворення.

Ключові слова: хуліганство, склад злочину, історичний досвід.

Рассматриваются вопросы действия закона об уголовной ответственности за хулиганство с позиций истории развития украинского законотворчества.

Ключевые слова: хулиганство, состав преступления, исторический опыт.

The questions regarding the law on criminal liability for hooliganism stories from the perspective of development of the Ukrainian legislation.

Keywords: hooliganism, corpus delicti, historical record.

